

In gesprek met Ad Verbrugge

Er zijn niet veel filosofen die een groot publiek weten aan te spreken. Het lukte Ad Verbrugge wel. Hij schreef een bestseller, was Zomergast bij Joris Luyendijk, is in tal van tijdschriften en magazines te vinden en adviseert wekelijks bij het programma Buitenhof. Wellicht heeft dat te maken met de grote betrokkenheid die hij weet over te brengen. Zijn denken is niet bedoeld als tijdverdrijf in de ivoren toren. Hij heeft een boodschap: de Nederlandse samenleving is een cultuur op drift, daarom ontbreekt het ons aan culturele bezieling en voelen we ons soms ontworteld en onbehaaglijk.

Door Ludo Hekman

De bestseller van Verbrugge, *Tijd van onbehagen* (SUN, 2004), is een verslag van de zoektocht naar de oorzaken van dit onbehagen. Zijn conclusie is dat saamhorigheid en gemeenschapsgevoel onder druk staan door de erosie van traditionele verbanden (religie, gezin, lokale gemeenschappen) en een eenzijdige nadruk op individueel geluk en genot.

De veelbesproken vertrouwenskloof tussen de burger en de politiek kan historisch begrepen worden, denkt Verbrugge. De categorie burger is namelijk een historische. "Het burgerschap zoals wij dat nu kennen is ontstaan aan het einde van de 18^e en in de loop van de 19^e eeuw. Adel, kerk en regenten verloren – onder andere door industrialisatie en verstedelijking – langzamerhand haar zeggenschap over de inrichting van de samenleving. Er kwam een nieuwe categorie; de burger. Maar nu er geen leidende elites meer waren, was er nieuwe binding nodig. Dat is in veel landen in Europa de staat geworden. Democratie en burgerschap hoorden toen bij elkaar. Nederland was een beetje een vreemde eend in de bijt. Al in de 19^e eeuw waren we een vrij pluriforme samenleving. We hebben daarom het accent niet zozeer op de staat, als wel op het maatschappelijk middenveld gelegd, de zogenaamde zuilen. Die zuilen vormden culturele deelgemeenschappen met hun eigen politieke vertegenwoordiging. Dat gold voor de socialisten evengoed als voor de hervormden, de gereformeerden en de katholieken. Je was in de eerste plaats deel van de zuil. De staat was minder belangrijk. Je ziet dat terug in de nadruk op die tussensfeer bij Abraham Kuiper. De staat heeft betekenis, maar haar invloed mag in veel sferen niet de beslissende stem hebben.

Bevrijding van het individu

In de jaren 60 gebeuren er twee dingen. Ten eerste werd door de excessen van de 20^e eeuw de burger een verdachte categorie. De burger die zich identificeert met de staat, en zich door haar laat conditioneren is gevaarlijk. De bevrijding van het individu is dus gericht tegen de burgercultuur. Instituties, dat is het tweede, die met dat burgerschap geassocieerd worden (gezin, kerk enz.) worden eveneens als repressief ervaren. Er volgt dan ook een bevrijding van zowel het nationale bewustzijn als de instituties. En natuurlijk de onttakeling van de zuilen. Deze bevrijding werd gezien als een noodzaak om de perverserende kracht van nationalisme tegen te gaan. Het individu moest in al zijn facetten worden bevrijdt. De principiële vraag die zich dan opdringt is wat er gebeurt als de burger uit deze instituties wordt gestoten. Of daaruit wordt bevrijdt. Waar ik op gewezen heb is dat de ene kracht dan voor een andere wordt ingeruild. De culturele kracht van de instituties, hun bezieling, gaat verloren. Verbanden raken ontzield. Maar dat betekent niet dat het individu zonder meer vrij wordt. Het betekent vaak dat het aan andere krachtsferen komt bloot te staan, zoals markt,

commercie en mode die op een uitgesproken manier het gevoelsleven manipuleren en exploiteren. Bij een politicus draait het dan om effect en imago en niet om een gedeelde levensstijl.

Op dat moment is de kwestie van representatie als zodanig steeds problematischer aan het worden. Want politieke representatie vooronderstelt verbondenheid. Pas wanneer je iemand vertrouwt kan die je belangen behartigen. Als je uit de verbanden wordt losgeweekt, als je steeds meer op jezelf komt te leven, als heel de eigen mening zo centraal komt te staan, als met andere woorden het individu dus wordt bevrijdt, dan zie je dat de representatie problematisch wordt. Dat is het grondprobleem. Dat probleem hebben we nog steeds niet opgelost. Je kan dan voor een gekozen burgemeester gaan pleiten, maar daarmee wordt de binding echt niet versterkt. Het gaat erom dat je de ervaring van saamhorigheid hebt. Dat je ook samen iets doet en niet alleen een pamflet invult.

De sociale voorzieningen, hoe goed bedoelt ook, hebben tegelijk in de hand gewerkt dat dit soort verbanden eroderen. Ironisch genoeg juist in de jaren 60, als de staat als zedelijke eenheid steeds minder betekenis krijgt, neemt het die verzorgende rol op zich. Op dat moment krijgt de staat dus een sterk verzorgende functie, maar mag zij aan de andere kant niet teveel eisen. De verhouding tussen ouders en kinderen die ook in die tijd sterk is veranderd spiegelt zich in de verhouding burger/staat. En dan merken we op we op een gegeven moment aan de grens zitten van onze mogelijkheden. We're living on borrowed time.

Niet alleen schuld van de politiek

Het lijkt vaak alsof de kloof te wijten is aan de politici. Maar dat is maar ten dele waar. De kloof is een gevolg van de fragmentatie van de cultuur zelf. En het hoort ergens ook bij de postmoderniteit. Wat de politiek wel kan doen is investeren in concrete verbanden en gemeenschappen. In de feitelijke wereld waarin je zit krijg je namelijk het eerste vertrouwen. Daar ontstaan ook de frustraties. Als ik bijvoorbeeld in een buurt woon en er gebeurt niets, terwijl ik al zo vaak de politie heb gebeld. Of als ik op een school zit waar ik als leraar of leerling het gevoel krijg dat het niet goed is wat er gebeurt. Daar wordt het vertrouwen in de eerste plaats geschonden.”

Onderwijs

Een belangrijk voorbeeld van die concrete verbanden is de school. Het is een onderwerp dat Verbrugge aan het hart gaat. Als voorzitter van de Vereniging Beter Onderwijs Nederland maakt hij zich sterk voor onderwijs waarin vakinhoudelijke en algemene vorming centraal staan.

“Veel ellende in school komt voort uit het feit dat we niet meer serieus nemen wat eigenlijk een school is. Een school neemt namelijk net als andere activiteiten zijn eigen moraal mee. Wanneer er voetbald moet worden, zijn daar bepaalde regels voor. Wie gaat voetballen heeft zich daaraan te houden. Dat geldt ook voor een school. We hoeven daar dan niet constant over te praten. Het komt mee met de activiteit zelf.

Daarnaast is er vakinhoudelijke verschraling, worden geld en output steeds belangrijker, marchandeert men met eisen en worden verkeerde didactische modellen opgedrongen. Wat dat laatste betreft moeten bijvoorbeeld leerlingen op hun 13^e al eigenaar van hun eigen leerproces. Je ziet dan dat leerlingen in een veel te vroeg stadium, zeker de sociaal zwakkeren, verantwoordelijkheid wordt gegeven. Dat pakt verkeerd uit. En bovendien wordt met het argument dat iedereen gelijke kansen krijgt onvoldoende verschillen in aanleg en talent onderkent. De facto krijgen de minder geschikte in de klas dan minder kans.

De rode draad is dat het individu – althans in naam – steeds verder op de voorgrond treedt. Ik wil niet tot een pessimistische antropologie overgaan, maar je moet toch concluderen dat het water meestal naar het laagste punt stroomt. Dat zei Plato al. Waar het om gaat is dat je uiteindelijk onderkent dat hetgeen een kind onmiddellijk wil, op lange termijn ook wel eens tegen zijn belang in kan gaan. Daar zou ik meer nadruk op willen leggen. Die hele cultus van competentie waarmee wordt geschermd is eigenlijk gewoon een maskerade om ervoor te zorgen dat het kind bepaalde basisvaardigheden niet meer hoeft te doen. Dat betekent dan tegelijk dat je met minder gekwalificeerd, goedkoper personeel en minder contacturen af kan. Bovendien heeft onderwijs een normatieve component en kan zodoende cultuur overdragen. Normen en waarden beginnen namelijk met het schrijven van een goede zin Nederlands of het hanteren van een hamer. Het is kunstmatig om de hele discussie tot een thema binnen de les te maken. Dan begrijp je niet wat een school is. Die normativiteit komt mee met leren. Dat is heel simpel. Een goed voorbeeld is een voetbaltrainer uit Schiedam die een multicultureel team traint. Er werd hem gevraagd: 'hoe doe je dat nu met al die verschillen?' Hij reageerde: 'hoezo, we voetballen hier'. Dat voetballen impliceert al bepaalde gedragsregels. Je moet luisteren naar de trainer, op tijd komen enz. Daar moet je niet voortdurend over gaan reflecteren. Dan gaan mensen juist hun identiteit zoeken in die verbaliteit, in hun meningen en opvattingen. Je bent bezig met wiskunde of geschiedenis en je leest literatuur. Er gelden regels in die klas om dat te leren, daar heb je je aan te houden. Dat is die normatieve component.

Groeien in vertrouwen

Vertrouwen is een beetje een modewoord. Maar ik wordt een beetje wantrouwend als het zo ontgereflecteerd overal wordt ingezet. Het is belangrijk om mensen vertrouwen te geven, maar het moet dan wel waargemaakt worden. En het vooronderstelt ook een zekere zelfbeheersing. Als je in vertrouwen een school een bedrag geeft, terwijl achteraf blijkt dat een toenemend deel daarvan in overhead gaat zitten, en in directeuren die zichzelf een bonus van 40 of 50 duizend euro toeschuiven, dan is het loos om over vertrouwen te spreken. Dat is dan naïviteit. Vertrouwen vooronderstelt een basis en daar zouden we het over moeten hebben.

Dan moet je onderkennen dat heel veel mensen dat niet van nature waar kunnen maken. Dat daar een zekere zelfbeheersing voor nodig is. En verantwoordelijkheid voor een gemeenschap. Vertrouwen wijst op trouw, en daarmee op een verbinding, een verband, en als dat verband er niet is dan is ook dat vertrouwen loos. Dus het is mooi om over vertrouwen te spreken, maar meer primair is dat een vraag naar saamhorigheid binnen een bepaalde groep en hoe die versterkt kan worden.

Binding

Het zou moeten blijken of er iets is dat ons kan binden. Dat is juist 'tijd van onbehagen'. Wat houdt ons bijeen? Een plat nationalisme? De terugkeer van abstracte symbolen? Vanuit de geschiedenis kun je laten zien, hoe belangrijk religieuze bezieling is geweest. Maar die is er niet meer in deze vorm. Waar ik naar zoek zijn de verbanden die er nog wel zijn, de voetbalclub, de scholen, om daar morele vorming te laten plaatsvinden, meekomend met die activiteit zelf.

Iemand is namelijk niet zomaar een individu, daarvoor moet hij gecorrigeerd worden, moet hij worden opgevoed, zodat hij zichzelf langzaam beter in de hand krijgt. Want uiteindelijk is het individu een eindpunt, geen uitgangspunt. Daarvoor moet je dus culturele voorwaarden scheppen.”

Kader

Ad Verbrugge werd in 1967 geboren in het Zeeuwse Terneuzen waar hij opgroeide in een Nederlands-hervormd milieu. Hij ging in 1985 wijsbegeerte studeren aan de Universiteit van Leiden en werd naast Aristoteles en Hegel vooral gegrepen door de Duitse filosoof Heidegger op wie hij in 1999 promoveerde. Sinds 2002 is hij universitair hoofddocent aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. In 2004 verscheen zijn essaybundel 'Tijd van onbehagen'. De bundel met populair filosofische essays over maatschappelijke thema's werd een bestseller. Hij beoordeelt de Nederlandse samenleving als een cultuur op drift door gebrek aan bezieling en het verdwijnen van gemeenschapszin.